Nyíri Attila
ᚩᛗᚾᛚᛚᚩ ᚾᚺᚢᚦ

Védett világ: a mesekincsünk

ᛊᛋᛋᚼᛋᚾᛟᛝᚣᛝᛞ ᚩ : ᚣᚩᛗᚾᛗ ᛚᛚᛝᚾᛊᛗ

Nyíri Attila:

Védett világ: a mesekincsünk

A gyökerek

Az alkotók jó része az íráshoz szükséges ihletet az égben keresi ahelyett, hogy körülnézne itt, a földön. Korábban dalnokok tanították a népet, most engedjük meg, hogy a nép tanítson minket, és ezért tegyünk egy képzeletbeli utazást a fehérre meszelt házikók, a pusztai karámok birodalmában.

Vegyüljünk el a selymes füvet kaszálók között, az úrnapi körmenetben, a menyegzői forgatagban, s hallgassuk a szabad ég fogadott fiait, a jókedvű pásztornépet, a szentegyházakból kiáradó harsogó éneket, a fonóban tartózkodó lányok kiszüremlő lágy dalolását.

Visszagondolunk a lelkünkben fennmaradt homályos emlékű, egyszerű és igaz történetekre, amelyek szájról-szájra terjednek, és körülleng bennünket az a múlt, amelyet a nép maga rajzolt és egyetlen vonása sem hamis.

Ez maga az élet költészete, amelyet a néplélek hosszú időn át megőrzött, gyarapított és továbbadott.

Eredete

Ki ülteti el a vadvirágokat? Ki tanítja a dalos pacsirtát? Ki teremti a népdalt? Ki alkotja a népmesét, amely egyszer csak megszületik és senki sem tudja kitől? Ki az, aki titokban dalt, mesét sző, amelynek minden hangja, sora igaz és nemzeti. Hol található az, aki mindezeket kitalálja? Ki hivatott arra, hogy beszéljen a nemzet ősi szokásairól, a vigadó bánatról, a távolban rejtőző fehér tanyákról, a susogó akácról, a pusztai délibábról és szavát elkísérje a mindezeket átható, vérben edzett szabadság?

Úgy születhet a népdal és népmese, mint a felhő… Mindennap új és új van az égen, és mégsem látta soha senki, hol és mikor keletkezett.

Mi a mese ?

A mese többnyire költött történet, amely szoros összefüggésben van az ősi népek hiedelemvilágával. Elképzelt lények, valószerűtlen események szerepelhetnek benne, és az idő és hely törvényei nem érvényesek rá.

Ezen műveknek a létrejöttében nagy része van a múlt- és jelenbeli közösségeknek. A népköltés terméke is egyéni alkotás, olyan valakié, aki érzéseinek kifejezésére nem akart egyéni bélyeget ráütni.
A népköltészet gyűjtői a legutolsó időkig ügyeltek arra, hogy az anyagból kirostáljanak mindent, ami a népről alkotott eszményien elképzelt fogalmakat megzavarhatta volna. Csak a későbbi tudományosan tárgyilagos kutatás fedezte föl, mennyi szociális keserűség van a népdalban és a népmesékben.
A népköltő verse akkor maradhat fenn, ha élményét a legáltalánosabb és legvilágosabb formában fejezi ki: frissen, egyszerűen és közvetlenül.

A népköltészet nyomán alakult ki az irodalmi műköltészet. Így a a népköltészet anyagának elhalványulásával egyre nagyobb szerepet kapott és fontosabbá vált a mesealkotó szerző egyénisége.

A népköltészet felosztása

Mint említettük a népköltészet termékei is egyéni alkotások, amelyek természetes úton terjednek, és így a közösség formálja, alakítja azokat.
Ezért amire a gyűjtők kezébe kerül, kiforrtan letisztul és már világos, jól körülhatárolt és kerek.

Többféle megnyilvánulása van:

1. a népdal és népballada,
2. a mese,
3. a rege,
4. a monda,
5. a közmondás,
6. a szólás,
7. a mondóka.

A felsoroltak közül csak a mesével, regével és mondával foglalkozom.
(a többieket a **Nyelvünk** c. tanulmányomban már korábban ismertettem)

A mese meghatározása és az eredetek

A mesék kitalált vagy külföldről átvett történetek. Átszövik a helyi szokások, hagyományok és nagyon sok esetben régebbiek és eredetibbek, mint a vallás.

A magyarázatukra többféle elmélet létezik:

— E. B. Taylor és Andrew Lang szerint a mesék valóságos hittörténetek és társadalmi rendszerek maradványai. Ezzel az elmélettel azonban nem lehet megmagyarázni a Rátóti csikótojást, a Csalóka Péter -szerű történeteket és a kalandos elbeszéléseket.

— Max Müller elképzelése szerint a mese a természetből és a világmindenségből veszi eredetét. Ez a mesék magyarázatára vonatkozó természettudományos gondolkodás.

— Laistner elmélete a mesék lélektani magyarázatát adja. Itt az alap az álom, amelyben megvalósul a lehetetlen. Ezzel figyelmen kívül hagyja a népélet valóságának indítékait és tapasztalatait.

— Ismét más Bendfey megközelítése, aki a mesék vándorlását fogadja el alapnak. Ez az elmélet, mint néprajzi adottságokkal foglalkozik vele és nem veszi figyelembe a költői, irodalmi értékét.
A jelenlegi kutatás elismeri a meseelemek vándorlását, de nem Keletet teszi meg eredetnek.

— von der Leyden óvatosabban lát hozzá a mese meghatározásához.
A bonyolult meseszövés, a jellegek összemosódása, a játékosság és komolyság, az álom s valóság, az iszonyat és móka, a szélesen hömpölygő előadásmód, a fokozás és ismétlés, a furcsaságok és kitérők azt bizonyítják, hogy a mesének nincsenek pontos határai. Ezért gyakran összevegyül a regével, mondával, a tanítással, az elbeszéléssel és az adomával.

Azt hiszem, őszinte leszek, amikor azt mondom, hogy a mese kibújt a számára fenntartott skatulyából és reménytelenül összegabalyodott.

A rege meghatározása

A regének három változata van:

1. a néprege,
2. a hitrege,
3. a csodarege.

A néprege valós személy vagy tárgy köré szövi a többnyire kitalált történetet.

A hitrege (mítosz) a világ keletkezésével, az űrben lejátszódó eseményekkel és természeti jelenségekkel foglalkozik.

A csodarege (legenda) Istenhez, Jézushoz és más szentekhez vagy csodákhoz kapcsolódó (olvasandó) esemény.

A monda meghatározása

A monda az egyetlen történelmi valóságot feldolgozó hagyomány.

Mivel az írásos emlékek többsége megsemmisült, így szájról-szájra terjed. A monda történelmi eseményekhez vagy helyhez van kötve.

Minden mondának szilárd kapcsolata van a valósággal. Abban különbözik a mesétől, hogy nem helyezi hatályon kívül a hitelesség és valóság fontos meglétét. Ezért változatlanabb, mint a mese és nem tűri a kiegészítést.

Gondoljunk az eredetmondáinkra (Hunor és Magor, Attila kardja stb.)

A magyar népmese története

Az első említés Béla király névtelen jegyzőjétől, Anonymustól ered. Ő a következőket írja:
„Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és eléggé illetlen dolog volna. ”
Ezzel Anonymus, a párizsi egyetem volt növendéke, kora szemléletét állítja szembe a megbízhatatlan mesebeszéddel. Különben az efféle lenéző kifejezések későbbi krónikáinkban is előfordulnak, s a paraszti meseszót egészen a XVI. századi egyházi szentbeszédekig általánosan kárhoztatták.

A magyar népmese kutatásai folytán Solymosi Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy a Kárpát-medencében régóta élő magyarság vallási képzetei közül sok beépült a népmesék anyagába. (ilyenek az égig érő fa, a kacsalábon forgó kastély, a bűvészinas, a világot átlátó tükör stb.)

A magyar meséknél gyakori a „hol volt, hol nem volt…” kezdet, a „hol jársz, ahol a madár se jár?” kérdés, a „szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!” válasz stb.

Első népmese gyűjtésünk kéziratban maradt fenn, az első nyomtatott gyűjteményünk német nyelven jelent meg 1832 -ben Gaal György közvetítésével. Ebből válogatott 1855 -ben Erdélyi János Magyar Népmesék c. gyűjteményében. Erről mondta Toldi Ferenc: „Vér a vérünkből” . 1842 -ben már gyűjt az erdélyi Kriza János is. Krizával egy időben kezd a gyűjtéshez Ipolyi Arnold 70 gyűjtőtársával együtt.

A Magyar Néprajzi Társaság megalakulásától (1889) az első világháború végéig összegyűjtött anyaga a Magyar Néprajzi Gyűjtemény (1872-1924) tizennégy kötetben jelent meg.

Ezután a gyűjtés és az elméleti kérdések új módszere került kidolgozásra. Ez az irányzat törekedett a mese szövegének megértése mellett a mesélés gyakorlatának és a mese élete és törvényszerűségeinek vizsgálatára.

A mesék felosztása

A magyar népmesék természetének megfelelő sorrend műfaji összeállítás alapján (ebből kimaradtak a regék és mondák) :

— — tündérmesék,
— — kisebb elbeszélések,
— — ördögmesék,
— — butuska mesék,
— — mókás mesék,
— — hazugságmesék,
— — állatmesék,
— — láncmesék,
— — csalimesék.

A mesemondás ténye

A mese tárgya az elbeszélőtől független külső világban játszódik és a múltnak egy részét tölti ki. Megteremtője az az ősi szükséglet, hogy megtörtént vagy megtörténtnek vélt eseményeket rögzítsünk és másokkal közölhessünk. A hallgató kíváncsiságát elégíti ki a meseszövés, foglalkoztatja a képzeletét, kiszélesíti és színesebbé teszi a világot.

A tudatosan kitalált történetek is megkülönböztették a valóságot és a feltételezettet. Nemcsak a hallgató hisz a történet valószerűségében, hanem a mesélő is. A rögzítésnek a feltétele a válogatás és rendezés. Ezt a munkát az íratlan mesélésnél a szájhagyomány folytatja.
A mesélő teremtő képzelőereje a tényeket oksági viszonyba hozza. A hallgató számára nincs határvonal a mese és valóság, csoda és természeti törvény, kép és tárgy között, de szigorú ésszerűség van.

Karel Čapek szerint „a mese az ősköltészet forrása” . Megnyilvánul benne a népi alkotókészség és a képzelőtehetség.

A hitregék és mondák mai napig élnek a maguk érintetlen világukban. Ezekben a nemzeti lélek nyilvánul meg: a nép bölcsessége, képzelőereje, egyszerűsége és a természeti erőkbe vetett hit és ősi istenségei.

A mese nem irodalom, hanem szóbeli közlés, 'mely akkor tölti be a hivatását ha elmondják a hallgatóknak. Ekkor a mesélés igénye párosul a meghallgatás gyönyörűségével. Ezért a mese a cselekmény bonyolításával jön létre. Itt az élőszón (eposz) van a lényeg, amely elszakad a valóságtól, és önálló életet él a mesélő ajkán. A valóság megszűnése szükségtelenné teszi a kérdések feltevését is.

A különbség, amely a megmerevedett valóság (ilyenek a történetírás rohanó eseményeit rögzítő képsorainak állóképei) és az elmondott szó önfeledt sodrása között van, két részre vált: az egyik lett a tudomány, a másik a költészet.

Útmutatás

Egy nép mesekincsét nem lehet egy rövid tanulmányban bemutatni, ezért nem lehet kiemelni a magyar népmesék jellemző vonásait sem.

Tekintve, hogy Kelet és Nyugat között vagyunk, így a magunkkal hozott régebbi örökség keveredik a nyugat-európai vonásokkal. Ezáltal hazánk igen fogékonyan műveltségeket összekötő kapoccsá vált. A keleti és a nyugat-európai mesevilág határán állunk, és ez magyarázza meg népmeséink sokrétűségét, színességét és gazdagságát.

A germán és szláv tömbök közé ékelt magyarságnak nem a helyzetéből, hanem emlékezetéből fakad a történelmi múltjára való utalás, a nép ajkán fennmaradt apáról fiúra öröklődő szájhagyomány. Éppen ez a legrégibb rétege a népmeséinknek.

Ezekhez az íratlan törvényekhez kell igazodni a mesék nemzedékről nemzedékre való hagyományozódásának, mert csak annak a népnek van jövője, amelyik támaszkodni tud a meglévő múltjára. Ezt kell megőrizni és hiánytalanul átadni a következő, a nyomunkba lépő fiataloknak.

Platónnak csak részben volt igaza, amikor azt mondta, hogy „a mesék a dajkák mendemondái” . A gyermekekben újjászületik az ősidők embere, aki újra ösztönösen végigéli a meséken keresztül a múltat, és ha felnőtt korában is feltámad benne az a vágy, hogy dajkameséket hallgasson, akkor azt már irodalomnak nevezik.

Kispest, 2007. kikelet havában

Melléklet

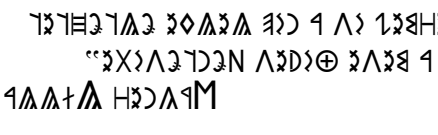

„Csak a gyermek és a nép lelke öltöztet
mindent a mese fényes köntösébe”
Wagner Lilla

Hazatérés

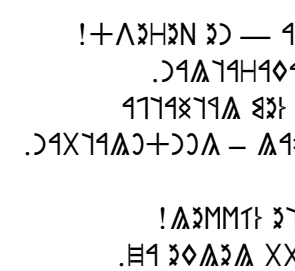

Benned él az őshaza — ne keresd!
Tovább él a népben akaratlan.
Tágra nyílt gyermeki szem láthatja
Azt – lángoló vággyal – gondolatban.

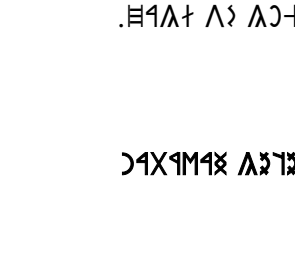

Szeresd a mesét őszinte szívvel!
Az őshaza legmélyebb lelke az.
Hited legyen a magyarok hite!
Úgy lesz életed boldog és igaz.

Kispest, 2002. január 1.

„A mesék a dajkák
mendemondái”
Platón

A mese születése

A mese nem irodalom,
elsodró szóbeli közlés;
élteti sok csodás elem,
és tartalma roppant elmés.

Azért kedves a szívnek, mert
a mesemondás igénye
párosul a meghallgatás
gyönyörűségével benne.

Korlátlanul megváltozik
abban a tény gyakorlata,
fából és az égből így lett
égig érő fa valaha.

Időszerű való helyett
a képzelet teremt rögtön:
fűzött szóból lesz cselekmény,
és a mese világra jön.

Égeraracsa, 2004. április 29.

„A gonoszok magukban hordják
poklukat életükön át”
Locke Vilmos János

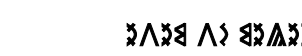

Történelem és mese

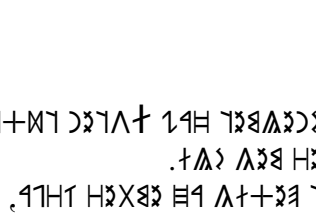

A történelmet csak Isten tudja,
az ember meg éli.
A mesét pedig az ember írja,
s erkölcsös és régi.

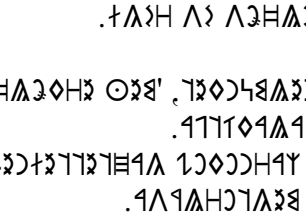

Történelmünket, 'mely erkölcstelen,
Isten alakítja.
Véres zsarnokok gaztetteinek
nincsen megtorlása.

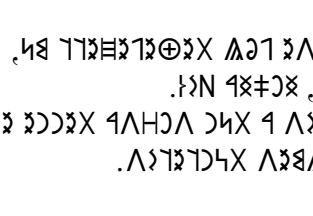

Ám a mese jól befejezett mű,
erényes, hogyha kész.
Gonosz és a bűn sorsa benne egy:
gyötrelmes büntetés.

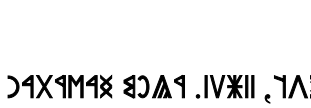

Kispest, 2006. december 7.

„Az ígéret szép szó,
ha megtartják, úgy jó”
népi mondóka

Jézus és a fösvény asszony
(csodarege alapján)

Jézus itt, a földön – jártában-keltében –
Befordult egy fösvény nőhöz a felvégen.
Szegény ember képét öltötte magára,
Úgy kért egy kevéske kenyeret számára.

– Adnék biz' jó szívvel – felelé az asszony –
Jöjjön holnap, mert nincs egy falás sem itthon.
Másnap félre is tett egy kis vakarékot
A szegény részére, s a sütéshez látott.

'Mikor bevetette a meleg sütőbe,
Taligakeréknyi nagyság vált belőle.
A kis vakarékból akkora kenyér lett:
A többi ennek csak szolgája lehetett.

(– No hiszen – gondolta magában a fösvény –
Ebbe nem vágod a fogadat, te szegény!)
S amikor meglátta jönni – az ablakon – ,
Meghagyta lányának: mondja, hogy nincs itthon.

Ő pedig elbújt a teknő alá menten,
S várta, hogy a szegény ember már elmenjen.
– Jaj, jaj, bátyámuram! Nincs itthon az anyám
– Futott Jézus elé a jól nevelt kislány.

– Ha nincs, hát nincs – mondá – nem lehet mit tenni,
Azzal megfordult és az udvarra ment ki.
– Hanem 'mi rajta van, amíg csak él, hordja!
A fösvény asszonyból így lett teknősbéka.

Kispest, 2002. február 6.

Tartalomjegyzék

Védett világ: a mesekincsünk

A gyökerek … … … … … … … … 1
Eredete … … … … … … … … 1
Mi a mese? … … … … … … … … 2
A népköltészet felosztása … … … … … … … 2
A mese meghatározása és az eredetek … … … … … 3
A rege meghatározása … … … … … … … 4
A monda meghatározása … … … … … … … 4
A magyar népmese története … … … … … … 5
A mesék felosztása … … … … … … … 6
A mesemondás ténye … … … … … … … 6
Útmutatás … … … … … … … … 7

Melléklet

Hazatérés … … … … … … … … 9
A mese születése … … … … … … … … 10
Történelem és mese … … … … … … … … 11
Jézus és a fösvény asszony … … … … … … … 12

Tartalomjegyzék